

УДК 811.133.1*367.335.1

ГЛУЗУВАННЯ ЯК ВИД МОВЛЕННЕВОЇ АГРЕСІЇ

К.В. Колодяжна (Київ)

Сучасна прагматика виявляє особливий інтерес до мовленнєвої агресії у міжособистісному спілкуванні. У статті розглядається мовленнєве явище глузування як вияв вербальної агресії в прямій і непрямій комунікації, а також контекстуалізаційні маркери, які дають змогу розпізнати даний мовленнєвий феномен у повсякденній міжособистісній інтеракції.

Ключові слова: адресат, адресант, вербальна агресія, глузування, жертва, контекстуалізаційні маркери, мовленнєвий акт, нападник, пряма і непряма комунікація.

Колодяжная Е.В. Насмешка как вид речевой агрессии. Современная прагматика проявляет особое внимание к речевой агрессии в межличностном общении. В статье рассматривается речевое явление насмешки как проявление вербальной агрессии в прямой и косвенной коммуникации, а также контекстуальные маркеры, которые дают возможность распознать данный языковой феномен в ежедневной межличностной интеракции.

Ключевые слова: адресант, адресат, вербальная агрессия, жертва, контекстуальные маркеры, нападающий, насмешка, прямая и косвенная коммуникация, речевой акт.

Kolodyazhna K.V. Teasing as a type of verbal aggression. Modern pragmatics tends to display special attention to the verbal aggression in the interpersonal communication. The article deals with the phenomenon of teasing as manifestation of verbal aggression in direct and indirect communication. The contextualizing markers that give the opportunity to identify teasing in daily communication are defined.

Key words: addressee, addresser, direct and indirect communication, perpetrator, speech act, teasing, verbal aggression, victim.

За вузького розуміння агресія в мовленні розглядається як мовленнєвий акт, що замінює агресивну фізичну дію на образі, глузування, погрозу тощо. За широкого розуміння під словосполученням “мовленнєва агресія” розуміють усі види домінуючої мовленнєвої поведінки [1, с. 258].

Глузування, як і інші типи мовленнєвої діяльності, може використовуватися в повсякденній комунікації як дієвий засіб мовленнєвої агресії. Дона Едер визначає глузування, як специфічний вид мовленнєвої діяльності, що має на меті в тій чи іншій мірі висміяти адресата [6, с. 18]. Адресант вербалізує агресивне глузування через мовленнєву дію, направлену на те, щоб завдати шкоди (моральної, психологічної) адресату і таким чином вплинути на нього [1; 2; 3; 4]. Мовленнєвий акт глузування як вид мовленнєвої агресії використовується з ме-

тою впливу на співрозмовника, його уявлення про ситуацію загалом, поведінку та емоційну складову особистості [4, с. 254].

Об'єктом статті є глузливі висловлення як вияв вербальної агресії у повсякденній інтеракції. Предмет статті – прагмалінгвістичні й інтеракціональні особливості глузливих висловлень як вияву вербальної агресії у міжособистісній комунікації. Метою нашої розвідки є виявлення ключових маркерів агресивного глузування у повсякденному спілкуванні. Таким чином, актуальність статті зумовлена інтересом сучасних лінгвопрагматичних студій до проявів вербальної агресії у різних видах мовленнєвої діяльності. Важливість цього дослідження впливає з відсутності робіт, присвячених виявленню специфіки явища глузування як виду мовленнєвої агресії. Прагматичним

компонентом агресивного глузування з боку мовця є його інтенція, яка полягає у пониженні статусу співрозмовника. Перлокутивний ефект мовленнєвого акту глузування – це відчуття образи, приниження, беззахисність адресата, з одного боку, та відчуття домінування, влади адресанта, з іншого.

Агресивне глузування може бути виражене як через прямі, так і непрямі мовленнєві акти. Відповідно до Дж. Серля [5, с. 195], у **прямих мовленнєвих актах** іллокутивна мета виражена в мовній структурі висловлення. **Непрямий мовленнєвий акт** має місце тоді, коли висловлення, яке містить показники іллокутивної сили одного виду мовленнєвого акту, вимовляється для здійснення мовленнєвого акту іншого виду.

Прямий мовленнєвий акт агресивного глузування набагато легше декодувати, адже іллокутивна мета образити адресата є вираженою в лексико-синтаксичній структурі висловлення. Згідно з російським філологом С.В. Дороніною грайливе глузування перетворюється на агресивне, образливе в тому випадку, коли осмисленню піддаються характеристики, що мають для учасників комунікації велику цінність [3, с. 23]. Психологічним субстратом образливого глузування є переконання – найбільш стабільні оціночні компоненти свідомості людини. Також важливою рисою агресивного глузування є вульгарність висловлення, що порушує етичні норми спілкування, наприклад:

“We’d better all have names,” said Ralph, “so I’m Ralph.”

“We got most names,” said Piggy. “Got ‘em just now.”

“Kids’ names,” said Merridew. “Why should I be Jack? I’m Merridew.”

Ralph turned to him quickly. This was the voice of one who knew his own mind. “Then” went on Piggy, “that boy – I forget – ”

“You’re talking too much,” said Jack Merridew.

“Shut up, Fatty.” Laughter arose

(W. Golding *The Lord of the Flies*, p. 27).

Адресант не лише грубо наказує хлопчику замовкнути, але й відкрито називає його “товстуном”. Дана розмова відбувається між однолітками молодшого шкільного віку, для яких є притаманним (в силу вікового розумового розвитку) експліцитне спілкування [8, с. 235]; темою, як правило, є ви-

сміювання зовнішніх вад та недоліків адресата.

Прямі і непрямі мовленнєві акти глузування характеризуються наявністю певних контекстуалізаційних маркерів: інтонації, надмірним вживанням особових займенників, повторенням образливих слів або фраз, порівнянням із неприємним для адресата об’єктом.

Розглянемо прямі мовленнєві акти в функції агресивного глузування:

Someone tapped me hard on my shoulder. I spun around. It was Joe.

“How’s dimples, little-little boo-boo?” he asked.

“Stop calling me that,” I said.

“Now don’t get so excited,” he sneered. “It makes your face look like a tomato – a tomato with worm holes”

(F. Wishinsky, *Dimples Delight*, p. 9–10).

У цьому прикладі глузування виражається у формі питання через порівняння з об’єктом, що викликає негативні асоціації: адресант запитує жертву про його ямочки на щоках та називає його маленьким дурником *little boo-boo*, знаючи, що таке звертання викличе у адресата негативні емоції. З цього випливає, що комунікативна інтенція образити співбесідника досягнута, що видно з перлокутивного ефекту: *“Stop calling me that”* – адресату не подобається таке ставлення і він драгується. Але нападник на цьому не зупиняється і продовжує глузувати з жертви, зазначаючи, що ямочки на щоках роблять обличчя хлопчика схожим на помідор із червоточинами. Дане глузування включає лексико-семантичні компоненти, що підсилюють дію одного: по-перше, одноліток називає однолітка *little*, що принижує статус співрозмовника через використання літоти; по-друге, *boo-boo* є образливим прізвиськом, адже перекладається як *дурник*. З цього прикладу випливає, що у молодшому шкільному віці дітям властиве експліцитне агресивне глузування, що має форми образливих прізвиськ, виражених загальними іменниками, і порівняння з об’єктами, що викликають негативні емоції. Як відмічають західні психолінгвісти [8, с. 231], головною рисою мовленнєвого акту глузування, притаманною дітям молодшого віку, є жорстока, неприкрито образлива лексика.

Розглянемо ще один приклад прямого мовленнєвого акту глузування, в якому фонаційний пара-

метр несе важливе прагматичне навантаження:

“On the first day at school, our new teacher, Mrs. Parks, spotted me. I smiled at her. Right away I knew that I had made a mistake.

“Will the boy in the blue sweater with the cute dimples in the second row, please, stand?” she boomed.

“Cute!” I groaned.

“Young man,” Mrs. Parks boomed again, “please, stand.”

Everyone’s eyes were on me. And then a spiteful voice from behind me said with a snicker, “Look at Dimple Boy!”

I was ashamed. I knew that voice... Everyone at school knew that voice. It was Joe Morse”

(F. Wishinsky Dimples Delight, p. 15-16).

У даному прикладі адресант (Joe Morse) глузує з однокласника з наміром принизити його: мовленнєвий акт глузування можна вважати таким, що відбувся, адже маємо перлокутивний ефект – приниження адресата (I was ashamed). Тут важливим показником образливого глузування слугує інтонація мовця-нападника: *And then a spiteful voice from behind me said with a snicker, “Look at Dimple Boy!”*, яка є контекстуалізаційним маркером. Приклад свідчить про те, що модуляція голосу, інтонація є найсильнішим прагматичним показником, який може кардинально змінювати значення висловлення. Так, за допомогою відповідної інтонації позитивна семантика висловлення стає негативною і, навпаки, семантично негативна репліка може бути сприйнята адресатом як грайлива та дружельюбна (такий випадок ми розглянемо дещо пізніше).

Наступним контекстуалізаційним маркером прямого мовленнєвого акту агресивного глузування є надмірне вживання вказівних займенників, ігноруючи інші форми ввічливого звертання:

“Sharisse forced herself to appear calm. She wanted to scream. The woman was only being bitchy, but she was doing more damage than she could ever know. Lucas’s expression indicated that.

Her eyes darkened to violet, but her lips were fixed in a smile. “Why would you say a thing like that, Mrs. Newcomb? Such a fanciful notion I might expect from the senile, or from someone

who had imbibed too much. But you’re not that old, and you’ve barely touched your wine. So what excuse do you have for making a ridiculous speculation like that?

Fiona came half out of her chair. “Why you little –“

“Now, now,” Sam interrupted, chuckling. “Why don’t you call it a draw, Fiona?”

“But –“

“Forget it,” he said forcefully. “Go powder your nose or something while I order you a dessert to cool you off.

She left in a great spurt of indignation.”

(Lindsey J. Tender is the Storm, p. 180-181).

Нападник постійно звертається публічно до жертви глузування, цим самим акцентуючи на ній увагу оточуючих. Адресат глузування опиняється у принизливому становищі, крім того жертва знаходиться у відокремленій від групи вразливій позиції: тепер кожен з оточуючих стає потенційним адресантом глузування. Швидкість, з якою продукуються глузливі висловлення, не дають змоги жертві гідно протистояти оточуючим і захистити себе. Таким чином глузування над однією жертвою набуває форми послідовних висловлень, авторами яких є різні адресанти.

Прагматично значущим є те, що наявність третьої особи під час мовленнєвого акту агресивного глузування підсилює його дію, адже приниження відбувається у присутності свідка:

Elaine: Carol, you should have seen what Mary’s been doing.

Mary: Shut up.

Elaine: Carol, you should’ve seen that!

(D. Eder “Go Get Ya a French!”, p. 125).

З прикладу очевидно, що жертва глузування (Mary) не бажає, щоб її поведінка слугувала предметом для пліток. Ображаючись, вона сама в свою чергу агресивно реагує на висловлення нападника, вживаючи грубе *Shut up*. Адресат агресивного глузування зацікавлений у тому, щоб глузування було припинено, так як, за нашими спостереженнями, глузливе висловлення одного адресанта підхоплюється іншим учасником комунікації і переростає у цілу комунікативну подію глузування. В такому випадку жертва опиняється один на один не з одним, а з декількома нападниками і їй наба-

гато складніше зупинити нападників, хіба що звести все до грайливого глузування [8, с. 237].

Ще одним контекстуалізаційним маркером прямого мовленнєвого акту глузування є небажана форма звертання, особливо коли вона навмисне повторюється:

"You won't come in until I call you?"

"I can't make any promises, beautiful."

"But I've already told you not to call me that!"

"Whatever you say, beautiful!"

He [Lucas] laughed, and she [Sharisse] watched him saunter away. Why did he persist in calling her "beautiful" when he knew it annoyed her?"

(J. Lindsey, *Tender is the Storm*, p. 154).

Лукас добре знає, що Шеріс не подобається, коли він час від часу її називає *"beautiful"*, так як це в неї викликає неприємні спогади. Сміх хлопця як реакція на зауваження підтверджує той факт, що він глузує з дівчини.

Щодо непрямих мовленнєвих актів агресивного глузування, то тут прагматично найвпливовішими смислотворчими засобами мови є іронія і знову ж таки фонаційне оформлення висловлення. Як відомо, непряма комунікація – змістовно ускладнена комунікація, в якій розуміння висловлення включає смисли, що не містяться в самому висловлюванні, і потребує додаткових інтерпретативних зусиль зі сторони адресата [2, с. 5].

До основних показників непрямої комунікації слід віднести непрямий спосіб передачі повідомлення, а саме: а) непрямий мовленнєвий акт; б) смислові лакуни (імпліцитні смисли, які необхідно виявити); в) непередбачуваність реакції в контексті непрямої мовленнєвої агресії; г) інтендований зміст висловлення мовця [2, с. 7]. В структурі агресивного мовленнєвого акту виділяємо наступні наміри: вплинути на поведінку адресата, на емоції, на інформаційне "поле" адресата. При цьому маємо на увазі, що глузування у формі непрямої мовленнєвої агресії міститься у мовленнєвому акті, негативна іллокуція якого не витікає із сумарного значення складових висловлення [4, с. 255].

Розглянемо стратегії мовленнєвої поведінки співрозмовників, націлених на глузування.

Однією з форм вираження глузування як виду мовленнєвої агресії є стратегія домінування. Ця стратегія передбачає використання непрямих

мовленнєвих актів агресивного іронічного глузування. Слідом за Ю.В. Щербініною [7, с. 179], під іронічним глузуванням розуміємо образливий жарт, уїдливе зауваження, продиктоване наміром мовця сказати співрозмовнику неприємне, піддати осміянню. Важливим для успіху іронічного глузування є його розпізнання адресатом, так як іронія завжди належить до сфери імпліцитного.

Виявити іронічне глузування можна за наступними ознаками: а) очевидне неспівпадіння між значенням слів і тим смислом, який вони набувають у конкретних умовах; б) просодія, яка обслуговує іронічне глузування і дає сигнал адресату про те, що чує іронічні "нотки" у мовленні співрозмовника:

"Harry jumped up to his feet just as a jeering voice floated across the lawn.

"I know what day it is," sang Dudley, waddling toward him.

"What?" said Harry.

"I know what day it is," Dudley repeated, coming right up to him.

*"Well done," sneered Harry. "So you've finally learned the days of the week." (J.K. Rowling, *Harry Potter and the Chamber of Secrets*, p. 9).*

Гаррі Поттер іронічно глузує зі свого співбесідника, висміюючи його розумові здібності. Якщо зчитувати пряме значення висловлення, то воно є позитивним за змістом. Але паралінгвістичні засоби оформлення фрази (*"sneered Harry"*) вказують на іронічний підтекст. У цьому випадку ми стикаємося з непрямим мовленнєвим актом агресивного іронічного глузування. При декодуванні імпліцитної інформації, на яку нам вказує фонаційне оформлення адресантом фрази, стає очевидним, що мовець має на меті висміяти співрозмовника. Саме через висміювання (*sneered*) мовець натякає на іронічний характер свого висловлення і цим самим хоче, щоб адресат відчув його інтенцію. Якщо адресат не розшифрує закладеного змісту, то інтенція адресанта не реалізувалася і мовленнєвий акт слід вважати таким, що не є успішним.

З цього випливає той факт, що паралінгвістика (фонаційні параметри) є важливим смислотворчим засобом для творення як прямих, так і непрямих мовленнєвих актів агресивного глузування: інтонація нападника кардинально змінює значення висловлювання з прямого мовленнєвого акту на

непрямий. Тут важливим фактором є вміння адресата декодувати іронічне глузування. Таке вміння залежить від ряду чинників, а саме від тезауруса адресата, набутого життєвого досвіду, розумових здібностей, мовної і комунікативної компетенції, загальносоціальних і особистісних ознак (вікових, гендерних тощо).

Розглянемо приклад, де інтонація змінює агресивне за змістом глузування на грайливе:

“She (Sharisse) opened her eyes, disoriented.

“Who – ? Oh, it’s you.” She looked around the carriage. “What are we doing here?”

“The party, remember? We’ve just arrived home.”

She started to sway and caught herself by holding on to him. Lucas lifted her to the ground.

“Can you walk, or do I have to carry you inside?” he asked in amusement, hoping for the latter.

“Carry me? Don’t be absurd!” she said laughing mildly. And just in a moment he caught Sharisse just as she stumbled in the door intently. “I thought there wasn’t a step there,” she said indignantly, glaring behind her at Lucas.

“There isn’t,” he chuckled.

“Oh.” (J. Lindsey, Tender is the Storm, p. 153).

У цьому прикладі саме інтонація вказує адресату, що глузування набуває “ігрового елемента” *“Carry me? Don’t be absurd!” she said laughing* і має бути декодоване співрозмовником як грайливе, а не образливе репліка. З того, що адресат також посміюється (*he chuckled*), стає очевидним, що він зрозумів інтенцію мовця і прочитав імпліцитний зміст висловлення.

Підбиваючи підсумки всього вищесказаного, ми можемо зробити висновок, що контекстуалізаційні маркери є важливою умовою розрізнення агресивного та грайливого глузування. До основних показників глузливого агресивного глузування ми відносимо: зміну інтонації адресанта, використання образливих прізвиськ, порівняння адресата з неприємними йому об’єктами, вживання вказівних займенників, повторення окремих висловлень, що містять глузливі компоненти. Окремо говорячи про інтонацію як контекстуалізаційний маркер, слід наголосити на її винятковій ролі у розрізненні агресивного і грайливого мовленнєвих актів глузу-

вання. Оскільки у статті ми лише коротко розглянули деякі особливості явища глузування як прояву вербальної агресії у міжособистісному спілкуванні, то подальші розвідки у цій сфері можуть бути присвячені більш детальному вивченню кожного із вищезазначених контекстуалізаційних маркерів, притаманних цьому виду мовленнєвої діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Басовская Е.Н. Творцы чёрно-белой реальности: о вербальной агрессии в средствах массовой информации / Е.Н. Басовская // Критика и семиотика. – Новосибирск : НГУ, 2004. – Вып. 7. – С. 257–263.
2. Деметьев В.В. Непрямая коммуникация. – М. : Гнозис, 2006. – 560 с.
3. Доронина С.В. Нормативная интерпретация приёмов высмеивания в свете статистических данных / С.В. Доронина // Юрислингвистика-6. – Барнаул : АлтГУ, 2005. – С. 21–31.
4. Седов К.Ф. Речевая агрессия и агрессивность как черта речевого портрета / К.Ф. Седов // Социальная психоллингвистика : хрестоматия – М. : Лабиринт, 2007. – С. 250–277.
5. Серль Дж.Р. Косвенные речевые акты / Дж.Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1986. – Вып. 17. – С. 195–222.
5. Щербинина Ю.В. Русский язык: речевая агрессия и пути ее преодоления. – М. : Флинта : Наука, 2004. – 224с.
6. Eder D. “Go Get Ya a French!”: Romantic and Sexual Teasing Among Adolescent Girls. In D. Tannen (Ed.) Gender and conversational interaction: Oxford studies in sociolinguistics. – N.Y. : Oxford University Press, 1993. – P. 17–31.
7. Keltner D. Just Teasing: A Conceptual Analysis and Empirical Review / [D. Keltner, L. Capps, A. Kring, R. Young, E. Heerey] // Psychological Bulletin. – 2001. – Vol. 127. – No. 2. – P. 229–248.
8. Zajdman A. Humorous Face – Threatening Acts: Humor as Strategy / A. Zajdman // Journal of Pragmatics, 1995. – Vol. 23. – P. 325–339.

REFERENCES

- Basovskaja, E.N. (2004). Tvorcy chjorno-beloj realnosti: o verbalnoj agressii v sredstvah massovoj informacii [The creators of black and white reality: about verbal aggression in mass media]. *Kritika i semiotika – Critique and Semiotics*, 7, 257-263. (in Russian)
- Dementev, V.V. (2006). *Neprjamaja komunikacija [The indirect communication]*. Moskva: Gnozis. (in Russian)
- Doronina, S.V. (2005). Normativnaja interpretacija prijomov vysmeivaniija v svete statisticheskikh dannyh

- [The normative interpretation of teasing modes in the light of statistical data]. *Jurislingvistika – Forensic Linguistics*, 6, 21-31. (in Russian)
- Eder, D. (1993). “Go get ya a French ”: romantic and sexual teasing among adolescent girls. In D. Tannen (Ed.). *Gender and conversational interaction: Oxford studies in sociolinguistics*. N.Y.: Oxford University Press, 17-31.
- Keltner, D., Capps, L., Kring, A., Young, R., and Heerey, E. (2001). Just Teasing: A Conceptual Analysis and Empirical Review. *Psychological Bulletin*, 127(2), 229-248.
- Sedov, K.F. (2007). *Rehevaja agressija i agressivnost kak cherta rehevogo portreta [The verbal aggression and aggression as a feature of the verbal portrait]*. Moskva: Labirint. (in Russian)
- Searle, J.R. (1986). *Kosvennye rechevye akty [The indirect speech acts]*. *Novoe v zarubeznoj lingvistike – New in foreign linguistics*, 17, 195-222. (in Russian)
- Shherbinina, J.V. (2004). *Russkij jazyk: rehevaja agressija i puti ee preodolenija [The Russian language: the verbal aggression and the ways of overcoming it]*. Moskva: Flinta. (in Russian)
- Zajdman, A. (1995). Humorous face-threatening acts: humor as strategy. *Journal of Pragmatics*, 23, 325-329.